

КАРЕЛ ЧАПЕК И ЧЕШКИЯТ ПЕН КЛУБ II. ЧЕШКИЯТ ПЕН КЛУБ В НАВЕЧЕРИЕТО НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

(Продължение)

Владимир Кршиванек
Университетът в Храдец Кралове

Владимир Кршиванек. Карел Чапек и чешский ПЕН-клуб. II. Чешский ПЕН-клуб накануне Второй мировой войны

Вторая часть студии, посвященной чешскому ПЕН-клубу и роли в нем его учредителя и первого председателя Карела Чапека, рассматривает историю клуба в период между мировыми войнами и влияние сложной международной обстановки на деятельность и на имидж этого общества. Идея «чехословакизма», на основании которой строилось молодое чехословацкое государство, выдвигала вопрос о статусе не только словацких, но в принципе всех писателей, представителей разных национальностей, проживающих в государстве. Другая проблема, влияющая на деятельность клуба, было наступление фашизма и последствия все более возрастающего антисемитизма для судьбы еврейских писателей и в целом гуманных и демократических ценностей, которых придерживалась международная писательская организация.

Ключевые слова: ПЕН-клуб, Карел Чапек, идея «чехословакизма», конгресс ПЕН-клуба в Праге

Vladimír Křivánek. Karel Čapek and the Czech PEN Club. II. The Czech PEN Club on the Eve of the Second World War

The second part of the study, dedicated to the Czech PEN Club and the role of Karel Čapek as its founder and first chairman, examines the history of the club between the two world wars and the impact of the complex international situation on the activities and the image of the association. The idea of the “Czechoslovakism”, on which the young Czechoslovak state is built, raises the question of the status of both Slovak writers and, in principle, writers of different nationalities living inside the borders of the country. Another problem influencing the activities of the club is related to the rise of fascism, the growing anti-Semitism and its consequences on the fate of Jewish writers and in general, on the humanitarian and democratic values defended by the international writing association.

Key words: PEN Club, Karel Čapek, the idea of “Czechoslovakism”, Congress of the PEN Club in Prague

Младата чехословашка република се озовава в сложна ситуация, включително по отношение на словашкия въпрос. Официалната теория на „чехословакизма“, или идеята за един „чехословашки“ народ и един език с две книжовни форми, намира отглас и в науката, и в културата, редуцирайки самото съществуване на постепенно еманципиращата се словашка нация единствено до проблем с регионален, и при това преходен характер, който ще бъде разрешен посредством сближаването и най-накрая сливането на двата народа. Тази идея в дългосрочен план се оказва неизпълнима, макар че върху нея е основана идеята на Масарик за държавността – тя е заложена в конституцията и мотивира стремежа към укрепване на чешко-словашкото единство и усилията да се помогне на Словакия, която по онова време е изцяло аграрна и слабо развитата страна. Достатъчно условие за членство на словашките автори в чешкия ПЕН клуб, независимо дали пишат на словашки, или на унгарски, е да са граждани на Република Чехословакия. Първоначално пражкият ПЕН клуб е изцяло отворен за тях, както и за писатели от всяка една националност и народност, живеещи в цялата страна. На прозорливия Чапек принадлежи инициативата да се основе словашки ПЕН клуб. Пред комитета на ПЕН клуба на 4 декември 1930 г., а после на общо събрание, проведено на 4 февруари 1931 г., той изтъква нуждата от промени в клуба и от федерализация. Чапек казва, че държи много на словашкия ПЕН клуб и за неговото основаване е привлякъл поета и политика Емил Болеслав Лукач¹, с чиято помощ е организиран словашки ПЕН клуб в Братислава², подкрепящ Масариковата либералнодемократична политика:

Повечето членове на братиславската секция са застъпници на идеята за обща чехословашка държава. В ПЕН клуба влизат например някои професори от братиславския университет, който по традиция е смятан за бастион на прочехословашкото влияние в Словакия, също така висши държавни чиновници от областната управа (държавният съветник Ян Хала, вицепрезидентът Янко Есенски, министерският комисар Т. Гашпар, пресаташето К. Калач); за дейността на клуба значителен принос имат редакторите и кореспондентите на издаваните от Милан Ходжа вестници с аграрна тематика „Словенски денник“ („Slovenský deník“, бълг. „словашки дневник“) и „Словенска политика“ („Slovenská politika“, бълг. „словашка политика“): К. Хушек, Й. Рипачек, Й. Нижнански, Я. Хрушовски, Й. Грегор Тайовски. [...] Сред известните

¹ Емил Болеслав Лукач (Emil Boleslav Lukáč) – словашки поет, чехословашки политик и през междувоенния период депутат на Народното събрание от Чехословашката национално-социалистическа партия. – Б. а.

² Словашкият ПЕН клуб възниква на 13 февруари 1932 г. и от началото в него са включени представители и на двата народа – 19 словаци и 13 чехи. – Б. а.

словашки писатели членове на ПЕН клуба стават Йозеф Грегор Тайовски, Янко Есенски, Андрей Костолни, Е. Б. Лукач, Милан Пишут и лекарят Гейза Вамош. За председател е избрана Хана Грегорова, съпругата на Йозеф Грегор Тайовски и авторка на социална проза, фокусирана върху проблема за свободата на личността. Тъкмо на Грегорова се пада заслугата братиславският ПЕН клуб да се превърне в малък остров на прочехословакизма в Словакия. [...] Братиславският дом на семейство Грегорови става средище на литературния и обществения живот. Тук идват например Ян Смрек, Андрей Костолни, Милош Ирко, Иван Жабота, Зденек Фолпрехт, Милан Пишут, Ян Поничан и Рудо Бъртан. Х. Грегорова е избрана за председателка и на литературния отдел на словашкото сдружение „Умнелецка беседа“ (бълг. „артистична беседа“), което дава повод на много чешки и чуждестранни гости да оценят гостоприемството на Грегорови.

(Кратка 2003: 59 – 60)

Междувоеенният пражки ПЕН клуб е мултинационален и народно толерантен – освен немци в него членуват и словаци, и живеещи в Прага унгарци, руснаци и евреи. Тук през тридесетте години член на ПЕН клуба става и шведската аристократка Амелие Посе-Браздова, съпруга на художника Оскар Бразда и авторка на мемоарни книги. Като убедена пацифистка и благодарение на своето влияние във висшите аристократични и политически среди тя помага на чешките емигранти и на антифашисткото движение. Член на клуба е и руският емигрант, литературен историк и педагог Евгений А. Лячки, който ръководи емигрантското издателство „Пламя“³, председателства Руското историческо общество и участва в дейността на Чешко-руското общество. В първите мероприятия на клуба участва и поетесата Марина Цветаева, която обаче през ноември 1925 г. се преселва в Париж⁴.

³ Издателство „Пламя“ е създадено от Евгений А. Лячки (Евгений А. Ляцкий, 1868 – 1942) – руски историк, етнограф, литературовед и писател, който преди болшевишката революция завежда Етнографския отдел и библиотеката на Руския музей в Петербург, а след това емигрира в Прага, където е назначен за професор в Карловия университет. В периода 1923 – 1926 г. издателството публикува над сто книги на и за руски писатели и организира мрежа за книгоиздаване, включваща редица европейски градове. – Б. ред.

⁴ Марина Цветаева (1892 – 1941) успява да избяга от болшевишка Русия през 1922 г., надживявайки ужаса и глада, чиято жертва обаче става една от двете ѝ дъщери. Първоначално с мъжа си – белогвардеец от руско-еврейски произход, пребивава в Берлин, където издава четири стихосбирки, и още същата година със семейството си заминава за Прага, където остава до 1925 г. Престоят ѝ в Париж я среща с Б. Пастернак и Р. М. Рилке. Преди избухването на Втората световна война най-напред дъщеря ѝ, след това мъжът ѝ и накрая и тя заедно със сина си се завръщат в родината, но са осъдени: дъщеря ѝ е пратена в ГУЛАГ за осем години, мъжът ѝ е осъден на смърт, а тя е интернирана. Бронни дни след като смъртната присъда на мъжа ѝ е изпълнена, тя се обесва. – Б. ред.

Освен журналисти, поети, драматурзи и прозаисти в ПЕН клуба участват и някои известни учени – историците Ярослав Гол, Йозеф Шуста и Камил Крофта, езиковедите и литературните историци Арнош Вилем Краус, Павел Буйнак, Иржи Поливка, Вацлав Тиле, Отокар Фишер, Вацлав Черни, Вилем Матезиус, Ян Мукаржовски и Хуго Зибеншайн, индолозите Винценц Лесни, Отакар Пертолд, геополитикът Виктор Дворски, психиатърът Антонин Хеверох, експертът по винарство и гастрономия Франтишек Рудолф Чебиш.

В периода между двете световни войни сред постоянно присъстващите в чешкия ПЕН клуб са и известни преводачи: Бохумил Пршикрил (издателство „Чин“/Čin, бълг. „действие“), Юлиус Фюрт (издателство „Борови“/Borový) и собственикът на „Авентин“⁵ Отакар Щорх-Мариен. Членуват и театрали – режисьори, театрални критици, драматурзи, сред които са Карел Хуго Хилар – режисьор и директор на драматичната сцена на Националния театър, оперният режисьор на Националния театър Фердинанд Пуйман, Франтишек Гец – литературен и театрален критик, историк и теоретик, романист, автор на драми и драматург на Националния театър, Ярослав Квапил – поет, автор на драми, преводач и театрален критик, Ярослав Хилберт – също автор на драми и театрален критик, Олга Шайнпфлюгова – актриса във Винохрадския, а после и в Националния театър, авторка на драматургични и прозаически произведения. Що се отнася до младия междувоенен авангард, в началото ПЕН клубът не се оказва привлекателен за неговите най-известни представители; изключение правят някои от членовете на „Деветсил“⁶, като Адолф Хофмайстер – художник, писател и публицист, както и основателят на бърненската Литературна група⁷ Франтишек Гец. Едва към

⁵ Авентин е представителна сграда в Прага, построена през XV век, където в периода от 1919 до 1945 г. (с прекъсване в периода 1934 – 1945 г.) се е помещавало издателство Aventinum, основано от Отакар Щорх-Мариен. Названието на издателството отвежда към известния ренесансов печатар и типограф от XVI век Иржи Мелантрих от Авентин (Авентин е един от седемте хълма на Рим, но Иржи Мелантрих е роден в чешкото градче Рождяловице), който неколкократно издава Библията в чешки превод, а също богата религиозна и поучителна литература. – Б. ред.

⁶ „Деветсил“ е литературна школа, създадена през 1920 г. като сдружение на лявоориентираните писатели. През 1922 г. започва идеен разнобой по отношение на понятието „пролетарско изкуство“. За Иржи Волкер това означава литература, която отразява социалните проблеми на пролетариата, а за В. Незвал, К. Тайге, Я. Сайферт, К. Бибъл, В. Ванчура и др. – изкуство, което трябва да култивира естетическите сетива и да развие творческото въображение на отрудените маси. Тази втора група се отделя през 1924 г. и създава оригиналната авангардистка концепция на поетизма. – Б. ред.

⁷ „Литературна група“ е название на сдружението на бърненските експресионисти. Групата съществува в периода 1921 – 1929 г. Сред създателите ѝ са наред с Фр. Гец

края на 30-те години, когато демокрацията в Чехословакия бива заплашена от сянката на фашизма, членове на клуба стават поетите Йозеф Хора, Ярослав Сайферт и Франтишек Халас. Писателите с католическа ориентация, сред които и Ярослав Дурих, не намират пътя към редовете на междувоенния ПЕН клуб.

**Адолф Хофмайстер, Чешкият ПЕН клуб
(Карел Чапек е по средата с пурата)**

Писателското сдружение привлича интереса на политици, при това някои от тях са имали активна политическа дейност. Членове на организацията стават министърът на външните работи Едвард Бенеш, словашкият журналист и публицист Милан Ходжа, който през 1935 – 1938 г. е министър-председател от земеделската партия, историкът Камил Крофта, който през 1936 – 1938 г. е министър на външните работи, а представители на словашката социалдемокрация са министър Иван Маркович, католическият политик Ян Метод Заворал – игумен на Страховския

още Л. Блатни, Й. Халоупка, Д. Халупа, И. Волкер и др. Въпреки концептуалните различия с поетистите в органа на бърненските експресионисти – „Хост“ (Host, бълг. „гост“), излизат двата манифеста на поетизма, а К. Тайге и Я. Сайферт участват в редакционния екип на списанието. – Б. ред.

манастир и член на Сената от народната партия, а Петър Зенкъл – политик по въпросите на националната икономика и сенатор, излъчен от Народната партия, става през 1937 – 1939 и 1945 – 1946 г. кмет на Прага. Редица членове на клуба са на дипломатическа служба към младата република: освен Франтишек Боржек-Дошалски⁸ също поетът и преводачът Йозеф Паливец, правистът и политикът Войтех Мастни (посланик във Великобритания, Италия и Германия), историкът и директорът на архива на външните работи Ярослав Папоушек. Сред членовете на клуба са и лични приятели на президента Т. Г. Масарик – неговият лекар Ладислав Силаба и секретарят Васил Капралек Шкрах. През първата година на своето съществуване ПЕН клубът приема нови членове, кани също така художници и музиканти с литературни изяви, професори в чешкия и немския университет, както и други подходящи адепти, в резултат на което до края на 1925 година наброява около сто членове, като този брой варира. Според документите, съхранявани във фонда на ПЕН клуба в Литературния архив на Музея на националната книжнина, във върховата фаза на своята дейност в периода между двете световни войни чехословашкият клон на ПЕН клуба се състои през 1938 година от 150 души (от тях активните са около сто). И от литературна, и от професионална, и от чисто човешка, и от идейна гледна точка тази общност е многолика, което поражда редица проблеми и напрежения, но в повечето случаи те биват овладявани посредством съдържателни дискусии и благодарение на информираността, харизмата и дипломатичността на председателя Карел Чапек, а от 1933 година – на неговата приемничка Анна Мария Тилшова.

Верен на своята първоначална цел, ПЕН клубът кани известни писатели, поети, и учени: почетни гости на клуба през разглеждания период са например председателят на лондонския ПЕН клуб Джон Голзуърди, основателката на клуба Катрин Ейми Доусън Скот, американският прозаик, писател, драматург и журналист Теодор Драйзър; бенгалският поет и писател, философ, композитор и художник Рабиндранат Тагор. Сред гостуващите френски писатели са поетът и есеистът Пол Валери, поетът и драматургът Пол Фор, поетът сюрреалист Филип Супо, Жул Ромен – поет, прозаик и драматург, Андре Мороа – романист и есеист, Жорж Дюамел – поет, прозаик, драматург, есеист, основател на

⁸ Франтишек Боржек-Дошалски (František Bořek-Dohalský, 1887 – 1951) – чешки аристократ, посланик в Лондон. Заради участието си в антифашисткото движение е заловен от Гестапо и изпратен в концлагер. След установяването на комунистическия режим е назначен за посланик във Виена, но синът му, който е бил на служба в Канцеларията на президента, е арестуван от Държавна сигурност и осъден на десет години затвор. – Б. ред.

групата „Абатство“ и представител на унизма, Жан-Ришар Блок – драматург и прозаик, прозаичите Роже Мартен дю Гар и Луи-Фердинан Селин. Немски писатели, гостували на чехословашкия ПЕН клуб през годините между двете световни войни, са Хайнрих Ман и Томас Ман (и двамата получават чехословашко гражданство по време на своето изгнание), прозаичите Лион Фойхтвангер, Арнолд Цвайг, Якоб Васерман и австрийският писател, роден в Прага, Франц Верфел. Гостуват също италианският драматург, прозаик и литературен критик Луиджи Пирандело, полската прозаичка Зофия Налковска, българската поетеса и прозаичка Дора Габе, датският литературен историк и критик Георг Морис Брандес и редица други.

В междувоенния период чехословашкият ПЕН клуб е трябвало да се справя с редица сложни културно-политически, национални и управленски проблеми, предизвикани например от унгарската националистическа пропаганда или от противоречията с Полша и Австрия. Особено комплицирани по онова време са отношенията с унгарските съседи. След войната унгарците не смятат да се примирят с политическата промяна, настъпила при разпадането на Австро-Унгария. След Първата световна война те губят две трети от територията, която са владеели преди войната, а заедно с това – и голяма част от населението. След Първата световна война веднага със своето възникване младата чехословашка република е принудена да използва през 1919 г. военна сила, за да отблъсне унгарската армия от южната част на Словакия. В стремежа си да ограничи вноса на иредентистка литература от Унгария, чехословашката власт в периода 1921 – 1922 г. издава четири постановления, които в действителност регламентират внасянето на унгарска литература на територията на Чехословакия (тези цензурни мерки се прилагат само в Словакия, докато в Чехия и Моравия унгарска литература се внася свободно). През целия междувоенен период Унгария не може да се примири със загубата на довоенния си статут и на най-високо държавно ниво и с влягане на огромни финансови средства предприема мощна кампания, чиято цел е да ревизира Трианонския договор. Унгарците използват всички възможни канали (преса, членство в международни организации, пропагандни центрове, лични и роднински връзки между видни аристократични родове и т.н.), за да се противопоставят на държавите от т. нар. Малка Антанта (Чехословакия, Югославия, Румъния), към които Унгария предявява териториални претенции. Ситуацията в рамките на международния ПЕН клуб допълнително се усложнява, тъй като на конгресите и в комитетите на отделните национални ПЕН клубове надигат глас за тоталното премахване на

цензурата и за отстраняване на всякакви пречки, възпрепятстващи свободния внос на научна и художествена литература. На конгресите на ПЕН клуба, провеждани в края на двадесетте и в първата половина на тридесетте години, унгарският ПЕН клуб нееднократно критикува цензурните ограничения, а тези постоянно повтарящи се дежурни изявления Карел Чапек коментира по следния начин:

Това е голям проблем, с който представителите на Чехословакия непрестанно се срещат на международни конгреси в областта на науката, литературата и въобще на културата. Подобен конгрес по правило се открива от председателя или от друга изявена личност с възторжено приветствие към представителите на различните нации, които се срещат в името на културното сътрудничество, на свободния обмен на духовно богатство и на други добри дела. Точно тогава обикновено става унгарският представител и обявява, че макар Унгария да е стъпила в полето на културното сътрудничество, в Европа съществува една държава, която затваря своите граници за внос на унгарски научни публикации, романи, стихове, специализирани списания дори за кулинарни рецепти, и тази странна държава е Чехословакия.

(Чапек 1986: 251 – 252)

Комитетът на чешкия ПЕН клуб проучва действителното състояние на нещата, свързани с предприетите от държавата цензурни ограничения, и взема решение бързо да коригира ситуацията. Въпросът за достъпа на печатни издания на територията на Словакия и Закарпатието бива преосмислен и регулиран с постановление на Министерството на вътрешните работи от 11 април 1932 г.: забраната продължава да действа, но само по отношение на политическата литература, докато неполитическата литература започва свободно да се разпространява. От този момент нататък цензурата следва действащите закони за внос на литературни произведения, а спазването им се гарантира не само от словашките правителствени и митнически органи, но и от Унгарската академия на науките в Братислава.

Унгарската пропаганда обаче изнамира други пътища за влияние върху световното обществено мнение в своя полза – през 1930 година например във Великобритания е основано „Англо-унгарско общество“, в което участват редица известни личности на британския политически и културен живот. Сдружението обединява аристократи и журналисти с консервативни възгледи и подкрепя унгарските претенции за ревизия на Трианонския договор, а в края на тридесетте години подкрепя и нацистка Германия и взема участие в политиката на „умиротворяване“. Поле за изява на унгарската политическа пропаганда осигурява в своето списа-

ние и Г. К. Честъртън – най-любимият английски автор на Чапек – през декември 1927 г. той позволява да бъде отпечатана статията *Словашкият проблем* (*The Slovak Problem*), която в подкрепа на унгарските политически амбиции дезинформира и изгражда изцяло погрешна представа за Словакия. Чапек смята за свой дълг да реагира срещу тази журналистическа атака с отворено писмо, в което се обръща директно към Честъртън, а след това убедително опровергава точка по точка всички лъжи, изречени от автора:

Скъпи господин Честъртън, позволете ми да кажа, че аз и други Ваши читатели с потрес прочетохме във Вашето списание „Дж. К. Уикли“ (G. K.'s Weekly, бълг. „седмичник на Джей Кей“) от 12 декември статията *Словашкият проблем* от господин Дъдли Хийткот. Опасявам се, че Вие и Вашето списание сте били просто подведени. В споменатата статия няма почти нито едно твърдение, което от християнска гледна точка не би било означено като лъжесвидетелстване. Позволете ми да Ви покажа няколко примера от тази безпрецедентна мистификация. [...] „Словакия е икономически експлоатирана, както бяха колониите през безпросветните времена.“ – Това е грозна лъжа. Поискайте от някого, който познава Чехословакия отпреди нейното освобождение, да я сравни със сегашния ѝ възход. Аз знам това; бил съм в Словакия всяка година преди войната и след нея – моля да попитате господин Хийткот дали е правил същото. Ако не, тогава няма правото да пише за икономическото развитие на Словакия и да използва такива твърдения, „че единствената цел на Чехия е да експлоатира и съсипе словашката промишленост“. Идете да видите Словакия; всеки лоялен чужденец ще разбере от бегъл поглед какво ново и с чии средства е построено в тази изостанала и икономически поробена преди това страна. Това е достатъчно. Опасявам се, че твърденията на господин Хийткот не са само недоразумение. Би било почтено, драги господин Честъртън, да коригирате във Вашето списание тази несправедливост, засягаща нашата страна. Но щом вече се е случило, от това произтича само едно: че трябва да се чувствате задължен да дойдете сам и да видите нашата страна и Словакия със собствените си очи и сам да си направите изводи. Знаете, че тук ще бъдете сърдечно посрещнат. Надявам се, че няма да оставите на Вашата съвест да тежи несправедливото отношение към една страна, в която сте сред най-обичаните поети.

(Вочадло 1975: 284 – 287)

Други британски автори, с които Чапек се запознава по-отблизо по време на престоя си на Острова, застават на страната на чехословашката демокрация (еднозначно против реакционния унгарски режим се изказва Дж. Б. Шоу, а Х. Дж. Уелс ясно заявява своята подкрепа за демократична Чехословакия по повод на Мюнхенската спогодба).

Голяма част от тези културно-политически проблеми, свързани с пропагандата и с държавната власт, се коментират в една или друга степен не само зад кулисите на отделните национални филиали на ПЕН клуба, но и на заседанията на международните конгреси в Будапеща (1932) и особено в Дубровник (1933). Ситуацията се обостря от надигащия се национализъм и шовинизъм, от заплахата, която носят немският нацизъм и италианският фашизъм.

През двадесетте години ПЕН клубът системно и последователно игнорира всякакви политически теми, но с идването на Хитлер на власт започват да се вихрят по време на конгресите през 30-те години страстни дискусии по актуални политически проблеми. Сложна става ситуацията още преди конгреса в Будапеща (1932), когато унгарският ПЕН клуб среща значителни трудности в опитите си да остане встрани от засилващия се национализъм на Хорти. Когато в края на януари 1933 година председателят на Националсоциалистическата германска работническа партия Адолф Хитлер бива избран за немски канцлер, започва съдбоносно да се надига световната заплаха от нацизъм, което в много голяма степен се отразява върху историята на международното сдружение на ПЕН клубовете и нанася съкрушителен удар върху чешкия ПЕН клуб. Веднага щом идва на власт, Хитлер прави всичко възможно, за да разруши демокрацията и да наложи диктатура в Германия. Стига се до репресии, арести и ликвидация на опозицията – след пожара в Райхстага в концентрационни лагери и затвори безследно изчезват и комунисти, и социалдемократи. В началото на април 1933 г. министърът на пропагандата Йозеф Гьобелс предприема организирани антисемитски погроми, „неарийските“ чиновници биват уволнявани, а в цялата страна се провежда чистка на левичарски, еврейски и други опасни за нацистите елементи. През април 1933 г. немския ПЕН клуб напускат някои от неговите най-известни членове от еврейски произход: прозаикът, драматургът и есеистът Хайнрих Ман и неговият брат Томас – писател, философ и есеист, Лион Фойхтвангер – драматург и романист, Якоб Васерман – романист и новелист, Арнолд Цвайг – прозаик, драматург и есеист, Ернст Толер – поет, драматург и прозаик, и други. Те са принудени да замълчат – или са арестувани, или са прогонвани от родината, а произведенията им са заклеймени. Техните забранени книги са изгорени от фанатизираната националсоциалистическа студентска младеж на 10 май 1933 г. близо до берлинския площад „Опернплац“, а след това – и в останалите университетски градове на страната.

Изключването на членове от ПЕН клуба поради расови или политически причини и горящите купчини книги не могат да бъдат отминати с

алибиство мълчание дори от първоначално боязливото аполитично сдружение на ПЕН клуба. Ситуацията в Германия е в остър разрыв с прокламирания от федерацията на ПЕН клубовете призив за сдружаване на писателите без оглед на тяхната расова, политическа или религиозна принадлежност, за защита на свободата на словото и за борба против националистическата нетолерантност, шовинизъм и враждебност. На конгреса в Дубровник, проведен през май 1933 г., се развихрят крайно полемични дискусии. Заседанието е открито от новия председател – Х. Дж. Уелс, и въпреки множеството тактически маневри, задкулисни уговорки и интриги в крайна сметка на дубровнишкия конгрес нацистката диктатура и режимът на Хитлер са категорично осъдени. Делегациите на немскоговорещите страни демонстративно напускат заседанията. Конгресът се превръща в преломен момент за федерацията на ПЕН клубовете, която преосмисля своето предишно становище за аполитичността на организацията и се явява една от първите културни институции, които осъждат режима на Хитлер и по нов, по-реалистичен начин започва да защитава своите основополагащи принципи – за сближаване на хората и на народите в полето на литературата, за свобода на словото и за противопоставяне срещу религиозните и расовите предразсъдъци, срещу националистическия фанатизъм.

Идването на Хитлер на власт и наложеният от него терор в Германия веднага провокират реакцията на чешките писатели. „Ляв фронт“ – организацията на ляво ориентираните творци и интелектуалци, свиква на 10 март 1933 г. голямо събрание в сградата на селскостопанската борса, на което високоуважаваният литературен критик и писател Фр. К. Шалда изнася програмната реч *Широките единни фронтове са необходими (Veliké jednotné fronty je třeba)*. В нея той издига глас в защита на културата, на свобода на словото и отрича варварския фашизъм и неговата примитивна расова теория, протестира срещу отлъчването на еврейските съграждани от националната общност и призовава към обединяване на интелигенцията и работническата класа в единен фронт против фашизирането на Средна Европа. Тази резолюция подписват и някои от членовете на ПЕН клуба: Отокар Фишер, Мария Пуйманова, Мария Майерова. Необходимостта от съпротива срещу фашизма разбират и либералните демократи, особено Карел Чапек. Фишер и Чапек веднага осъждат изгарянето на книги в Германия и безрезервно се включват в борбата против фашизма, оказвайки помощ на немските емигранти. По този начин чехословашкият ПЕН клуб подава ръка на много емигранти от редиците на немските демократични и еврейски писатели. В борбата против фашизма голяма активност освен Отокар Фишер и Карел Чапек проявяват и други членове на клуба: Йо-

зеф Хора, Адолф Хофмайстер, Павел Айснер, Мария Пуйманова, Анна Мария Тилшова, Мария Майерова, Карел Йозеф Бенеш и много други.

От дубровнишкия конгрес насетне става все по-ясно, че има само два типа отношение към фашизма: или мълчание, което де факто означава неговото приемане, или протест. Чешкият ПЕН клуб играе значителна роля в борбата против фашизма, подета от лявата и демократично настроена интелигенция. Действията на културния фронт срещу нацизма ескалират през критичната 1938 година. Още на конгреса на ПЕН клуба в Единбург (1934) са приети две резолюции: с първата ПЕН клубът протестира срещу хвърлянето на писатели в затвора без легитимни присъди; във втората предлага активна помощ на писателите изгнаници. Открит е лондонски емигрантски център за немските писатели, а отделните центрове на ПЕН клуба оказват помощ на бежанците. Лондонският централен офис взема също така решение, че на емигрантите може да оказва съдействие всеки център на ПЕН клуба в страната, в която са намерили убежище.

Връхна точка в дейността на чехословашкия ПЕН клуб през периода между двете световни войни става международният конгрес на ПЕН клубовете през 1938 година в Прага. Това освен всичко друго е и важен политически акт, тъй като след мартенския аншлус на Австрия заплахите срещу Република Чехословакия от страна на Хитлерова Германия и на судетските немци конгресът е трябвало да убеди световната общественост в демократичните условия в страната и по този начин да опровергае нацистката пропаганда, лансираща версията за потъпкване на правата на немските съграждани. Месец преди началото на пражкия конгрес се провежда частична мобилизация на чехословашката армия, причина за което е нарасналото напрежение в пограничните райони, както и придвижването на немската армия. Това е демонстрация на решимостта, смелостта и подготовеността на чехословашката държава да брани своята територия. И пражкият конгрес протича в този дух. Проведен е от 26 до 30 юни 1938 година. Организаторите на конгреса – Карел Чапек, Анна Мария Тилшова и незаменимата секретарка Иржина Тумова, стигат до находчивата идея да направят така, че протичането на конгреса да съвпаде с датата на всеобщото събрание на младежкото спортно движение „Сокол“, което прави възможно делегатите на конгреса да присъстват на едно забележително и изключително зрелище. Домакините подготвят богата програма – посещение на Словакия и на братиславския филиал на ПЕН клуба, присъствие на военна демонстрация на чешката армия, която гощава гостите с гулаш от полевата кухня. Конгресът протича много успешно, а делегатите показват своята симпатия към демократичната република, намираща се в сърцето на застрашената от нацизма Европа. На събитието

присъстват 200 чуждестранни гости, от Лондон пристига 25-членна делегация начело с Х. Дж. Уелс, а 20-членната френска делегация е предвождана от Жул Ромен. Сред известните поети е дадаистът Тристан Цара и италианският футурист Филипо Томазо Маринети.

Карел Чапек (в средата) заедно с посланика на Испания и английския писател Х. Дж. Уелс (вдясно) на приема в чест на международния конгрес на ПЕН клуба в Прага

В конгреса се включват делегации от Валония (Луи Пиерар), от България (поетесите Дора Габе и Елисавета Багряна), както и от други центрове: ирландски, полски, палестински, румънски, естонски, латвийски, шотландски, испански, холандски. Минимум по един представител изпращат Аржентина, Китай, Финландия, Бразилия, Исландия, Швеция и Съединените американски щати. В събитието взимат участие също така представители на емигрантския немски ПЕН клуб. На конгреса липсват австрийски и унгарски депутати.

След Мюнхенското споразумение пражкият център на ПЕН клуба, макар и формално, съществува чак до 1942 година, но неговата дейност е парализирана. Редица писатели от еврейски произход емигрират (например Егон Хостовски и Адолф Хофмайстер – в САЩ, Франтишек Лангер и Виктор Фишъл – във Великобритания), други не успяват да преживеят трагичните исторически събития (след обявяване на анексирането на Австрия от нацистка Германия от сърдечен удар умира Ото-

кар Фишер), през декември 1938 г. умира и Карел Чапек от бронхопневмония – и двамата с ключова роля в междувоенната чешка култура и в историята на чешкия ПЕН клуб. В периода преди Първата световна война обликът на организацията до голяма степен се определя от личността на писателя Карел Чапек. Трудолюбив и отзивчив, Чапек всъщност участва в дейността на ПЕН клуба до края на живота си. Тази роля обаче не е била никак лесна за него, за което свидетелства фактът, че от средата на двадесетте години насетне на няколко пъти решава да се оттегли от председателския пост. За първи път той подава оставка на заседание на комитета на ПЕН клуба в края на януари 1927 г., но в крайна сметка се оставя да бъде убеден да я оттегли. Причината за това негово решение е политическата кампания, предизвикана от невинна шега по време на новогодишния банкет. На 31 декември 1926 г. вместо обичайната следобедна среща на „петъчниците“ Чапек организира новогодишна вечер с участието на президента на републиката. В негова чест е изпълнена весела коледна песен – в ролята на тримата вълхви влизат актьорите Франтишек Смолик, Войта Новак и Вацлав Видра, маскирани като представителите на трите тогава управлявали партии – Крамарж, Шрамек и Швехла. Националдемократическият и клерикалният печат (вечерното издание на „Народни листи“⁹ и вестник „Чех“¹⁰) подемат кампания, изобилстваща с неоснователни и обидни коментари за тази иначе приятелска вечер. Чапек в началото се защитава с публицистични средства, след това отправя съдебен иск¹¹. През март 1933 г. се отказва от поста си на председател на чехословашкия ПЕН клуб (този път не помагат нито настоятелните опити на всички членове на комитета да го разубедят, нито апелът на президента Масарик Чапек да остане на поста си) и на негово място е избрана Анна Мария Тилшова – дотогава негов заместник-председател. Въпреки това Чапек остава в комитета на клуба и взема активно участие в неговата работа. Всеотдайно се включва в организацията на пражкия конгрес и допринася за неговото успешно протичане: на 29 юни в първата секция говори за чистотата и приложимостта на литературата, ден по-късно благодари от

⁹ Вестник „Народни листи“ (Národní listy, бълг. „национален вестник“) е създаден през 1861 г. и излиза до 2013 г. В периода между двете войни е печатен орган на партията Чехословашка национална демокрация, която провежда националистическа политика. – Б. ред.

¹⁰ Вестник „Чех“ (Čech) излиза с известно прекъсване от 1869 г. до 1937 г. като орган на прокатолически ориентираната и консервативна интелигенция. – Б. ред.

¹¹ Чапек печели съдебното дело. Окръжният съд на 7 март 1929 г. осъжда главния редактор на вечерното издание на „Народни листи“ – „Народ“, на парична глоба: с част от нея е трябвало той да направи дарение на благотворителни организации, освен това да заплати съдебните разноски и да публикува решението на съда. Веднага след това няколко вестника оттеглят своите обидни твърдения за Чапек. Вж. Опелик, Халик 1983: 52. – Б. а.

името на чехословашкия ПЕН клуб за засвидетелстваните симпатии докато тече конгресът, гости в неговия пражки дом са приятелите му от чужбина – английските писатели Х. Дж. Уелс и Х. У. Невинсън. Скоро след успешния конгрес обаче Чапек изживява разочарование, когато председателят на френския ПЕН клуб – Жул Ромен, който на пражкия конгрес се представя като въодушевен защитник на чехословашката демокрация, изразява задоволството си от последствията от Мюнхенската спогодба и когато друг известен френски писател, който също е бил сред очарованите участници в пражкия конгрес – Андре Морао, дори дава Чембърлейн като пример за почтена политика и оценява Мюнхенската спогодба като законен и морално оправдан акт. Това обаче са изключения. През есента на 1938 година по инициатива на Луи Арагон единадесет френски писатели призовават своите френски колеги да поискат присъждането на Нобелова награда за литература на Карел Чапек.

Посредством конгреса пражкият център се утвърждава като авангард за духовна защита на чехословашката демокрация, а след Мюнхенското споразумение пък става неин ариергард: възпира отстъплението ѝ. Тези военни термини, които би трябвало да се избягват в литературата, за тогавашното време са съвсем уместни. Търсят се възможности как да се поддържат писмени контакти със света под носа на нацистите и как да се организира бягството на застрашените от режима интелектуалци. За постигането на тези цели е била нужна подкрепа отвън. В Лондон грижата за това поемат госпожа Стомр Джеймисън и секретарят Херман Оулд, в Париж – най-вече Бенжамен Кремийо. Директорът на френския институт в Париж, господин Алфред Фишел, е свързката на ПЕН клуба – с негова помощ пристигат и заминават съобщения и визи. Много дейно помага и преподобният Уайтстил Шарп, който съдейства на проф. Я. Б. Козак да емигрира, а оказва помощ и в други случаи. Част от френските визи, с които разполага пражкият център, дори остават неизползвани. Някои от застрашените отказват да заминат. Други тайно преминават през Полша (така по-късно успява да избяга например членът на пражкия център д-р Голдщюкер¹²). Цялата тази мрежа от спасителни операции показва колко важен е бил за всички тези хора юнският конгрес.

(Чивърни 1994: 54)

¹² Професор Едуард Голдщюкер (Eduard Goldstücker, 1913 – 2000) е чешки германист от еврейски произход. Още като студент в Карловия университет става член на комунистическата партия. След окупацията на Чехословакия от Германия емигрира в Лондон. Няколко години след завръщането си в родината – през 1953 г., е арестуван и получава доживотна присъда. След смъртта на Сталин е освободен. През 60-те години е председател на Съюза на чехословашките писатели и депутат в Народното събрание. Поради това, че остро критикува нахлуването на войските на Варшавския договор в Прага през 1968 г., е принуден отново да емигрира във Великобритания. Назначен е за професор по сравнително литературознание в университета в Съсекс. След падането на комунистическия режим се завръща в родината си. – Б. ред.

През ноември и декември 1938 г. печатните органи на десницата водят клеветническа кампания срещу братята Чапек. Булевардната преса с профашистка и националистическа ориентация обвинява за погрома над чехословашката демокрация Масарик, Бенеш, демократите, политическата левица и целия интелектуален елит на Първата република¹³ – и разбира се, сред първите е и Карел Чапек. На тази истерия се поддават и някои автори от католическото литературно списание „Акорд“ (Akord). Особено прозаикът Ярослав Дурих, когото в средата на двадесетте години Чапек счита за свой приятел и който е бил един от първите „петъчници“, вгорчава последните дни от живота на писателя със своята политическа публицистика от времето на т. нар. Втора република. След средата на декември 1938 г. Чапек се разболява от грип, от който първоначално се излекува, но който после рецидивира и провокира бъбречна инфекция и двустранна бронхопневмония. След смъртта на Чапек на 26 декември 1938 г. Националният музей и Националният театър отказват да изпратят писателя в последния му път, затова по молба на семейството с тази задача се заема игуменът на Страховския манастир – Ян Метод Заворал, който отслужва понтификална литургия. Ковчегът с тленните останки на писателя е изложен в храма „Св. св. Петър и Павел“ във Вишеhrad. Надгробни слова произнасят писателят и журналистът Йозеф Хора, от театралната гилдия – Мирослав Руте, от Философския факултет на Карловия университет – филологът индолог Винценц Лесни, от „Лидове новини“¹⁴ – Едуард Бас, от името на личните приятели – Фердинанд Пероутка, от името на миньорите от Кладенско и Сланско – миньорът Тонцар. Погребението на Чапек може да се приеме за символичен край на първия период от съществуването на чешкия ПЕН клуб.

¹³ Понятието „Първа република“ служи за назоваване на Чехословакия след нейното възникване през 1918 г. до Мюнхенската спогодба през 1938 г. През този период президенти на Чехословакия са Т. Г. Масарик и Е. Бенеш. Така наречената „Втора република“ обхваща само годините на протектората – 1938-а и 1939-а, а като „Трета“ се определя държавата през периода 1945 – 1948 г. – Б. ред.

¹⁴ „Лидове новини“ (Lidové noviny, бълг. „народен вестник“) – ежедневник, създаден през 1893 г. в Бърно (от 1936 г. се издава в Прага), който продължава да бъде и днес сред най-престижните чешки периодични издания. По време на комунистическия режим вестникът е забранен, а през 80-те години започва да излиза нелегално в самиздат. От 1921 г. дълги години в редакцията на вестника работи и Карел Чапек, както и неговият брат Йозеф. – Б. ред.

ЛИТЕРАТУРА

- Вочадло 1975:** Vočadlo, O. *Anglické listy Karla Čapka*. Praha: Academia, 1975.
- Кратка 2003:** Krátká, P. *Český PEN-klub v letech 1925 – 1938*. Praha: Libri, 2003.
- Опелик, Халик 1983:** Opelík, J., M. Halík. *Karel Čapek. Život a dílo v datech*. Praha: Academia, 1983.
- Чапек 1986:** *Spisy Karla Čapka, XIX. O umění a kultuře III*. Praha: Československý spisovatel, 1986.
- Чивърни 1994:** Čivrný, L. Časy a nečasy. Marginálie k sedmdesáti rokům Českého centra Mezinárodního PEN klubu. // Fischerová, Daniela (ed.). *Čeští spisovatelé o toleranci*. Praha: České centrum Mezinárodního PEN klubu, 1994, 25 – 140.

Превод от чешки: **Севдалина Велева**